

és városokhoz általa üzenjen, méltó formában, az udvari retorika minden eszközét felhasználva.¹ Rimay meggyőződésből állt Bocskai mellé: erről versei is tanúskodnak, sőt erre vitte a meserétől, Balassi Bálinttól örökölt hagyományis, aki már az epicedium és az utolsó levelek tanúsága szerint is rájött arra, amit a magyar urak már régóta felpanaszoltak: a bécsi udvar és haditanács nem bízott a magyarokban és a jelentősebb várakba csak német parancsnokokat neveztek ki, úgyhogy a magyar idegen lett saját hazájában. Belgiojoso, Básta és az ellenreformáció versenyt pusztította a magyart a törökkel s Bocskai felkelése a hithű protestáns és magyar Rimay eszméivel egybeesvén, a képzett magyar humanista készséggel állította képzettségét a fejedelem szolgálatába.

Ez a nem egészen két esztendő (1605 április—1606 december) tehát különös politikai jelentőséget ad Rimay munkásságának. Gyökerei Báthory István barátjáig, Balassi Bálintig nyúlnak vissza és éles fénnel világitanak be a nagy költő Balassi politikai gondolkodásába is.

BORZSÁK ISTVÁN

„ADRIAI TENGERNEK SYRENAIA“

Zrínyi 1651. évi kötetének jelentőségét legutóbb Klaniczay Tibor méltatta körültekintő alapaossággal.² Fejtegetéseihez Marót Károly az antik irodalom- és vallástörténet szemzőgéből nézve fűzött továbbvezető megjegyzéseket.³ Célnk itt nem az, hogy kettejük megállapításait és utalásait elismételjük; néhány nem említett — főleg ikonográfiai — vonatkozás feszegetésével inkább a nagyjából eddig is nyilvántartott felismeréseket szeretnők elmélyíteni.

„Adriai tengernek Syrenaia groff Zrini Miklós”: mai olvasó számára valóban meglehetősen különös cím, amelyen filológusaink nem ok nélkül törték annyit a fejüket.³ Magában véve még bajosabban lehetne értelmezni, mint úgy, amint a kötet címképének ábrázolásán, a páncélos, sisakforgós vitéz irányította hajó vitorlájára írva olvassuk. Marót Károly kettőspontot tenne a felirat két tagja közé, és úgy véli, hogy „a szerzőnek ilyen korszerűen stílusos megjelölése alá akár ő, akár a nyomda a meg nem adott cím helyett, vagy összefoglaló címnek a költő ismert jelmondatát libegtette oda: Sors bona nihil aliud.” (NB: a latin mondat sincs írásjellel tagolva, viszont a könyv tulajdonképpeni címlapján, a szóbarfó szöveg közepén vessző, a végén pedig pont van: „Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklós.”) Hogy a „sors bona, nihil aliud” cím helyett, vagy összefoglaló címként libeg-e az árbocfa köré tekeredő szalagon, inkább ne firtassuk; alkalmasint csak jelmondatnak volt szánva, amely nyilván összefügg a fölötté feltüntetett szerző személyével, de a kötet tartalmával már kevésbé. Tényként fogadhatjuk el, hogy nyelvíleg az „Adriai tengernek Syrenaia” a kisebb betűkkel írott szerzőnév előrevetett értelmezője, a kötetcímet pedig nem az itt is meglibegtetett latin jelmondat, inkább az egész ábrázolás mondanivalója helyettesíti. (A „cím” a tulajdonképpeni címlapról is hiányzik: a szerző névmegjelölésén kívül alul mindössze az impreszum szövege olvasható: „Nyomtatta Béchben... Kosmerovi Máté Czászár ő Felsőge könyvnyomatója. Anno M.DC.LI.”)

Az ábrázolásnak Klaniczay is jelképes fontosságot tulajdonít: a célja felé tántoríthatatlanul előretörő ember szimbolumát látja a rajzban.⁴ A viharos tengeren haladó hajó a kötetben olvasható eposz megírásának nehézségeire utal, mint ahogy a költő a XIV. ének elején (3. v.) is ugyanebből a képzetkörből vett hasonlaltal érzékelteti feladatának megoldását:

Már én mágnesküvem portushoz hoz engem,
Szerencsésen jöttem által ez tengeren.

Ugyanezt a képet használta Zrínyi előzőleg, a IX. ének elején is:

... Kis készüléttel indultam Tengeren-túl,
Kis elme ez, ki ír nagy Atyám dolgáru.

¹ Itt említem meg, hogy kiadásom elkészítése idején elkerülte figyelmemet Lukinich Imre közlése: Rimay János. *Életéhez. Egyet. Phil. Közl.* 1904. 518. Itt éppen Bocskai megbízásából Kóvárról ír Rimay Perneszy Erzsébethez, Késérő János özvegyéhez 1606 „bőjt főszerdáján” bizonyos anyagi ügyekben. Rimayról ez a levél lényegesen újabbat nem árul el.

² Zrínyi Miklós. Bp. 1954. 240. skk. 1.

³ Adriai tengernek Syrenaia groff Zrini Miklós. *Irk.* 1956. 475. skk.

⁴ Vö. Király György: Zrínyi és a renaissance. *Nyugat* 1920. 551.

⁵ Id. m. 240.

A barokk ábrázolás mögött antik reminiscenciák húzódnak meg. A költői vállalkozásnak veszélyes kocsiversennyel (Verg., *Georg.* I. 40; II 541—; Ovid., *Am.* III 15,2; *Ars am.* III 809—), vagy még sokkal gyakrabban hajózással való összehasonlítását akárhány klasszikus hellyel szemléltethetnők,^{4a} itt csak a XVII. században közzéadott Ovidiusra utalunk.⁵ (*Ars am.* I 771—; *Fasti* I 4; II 3; II 863: Venimus in portum, libro cum mense peracto; III 790: . . . et des ingenio vela secunda meo; IV 18: Dum licet et spirant flamina, navis cat; IV 729—: . . . navalibus exit puppis, habent ventos iam mea velasuos; *Rem. am.* 811-2.)

A címlap rajzából Klaniczay — feltétlenül helyesen — további utalásokat következett ki Zrinyi politikai programjára vonatkozólag is. A költő számára fontos, de nem egyedüli feladat költői terveinek megvalósítása: a vitorlát biztos kézzel igazgató hajós a nemzet hajóját is révbe akarja vezetni, „a hűség és vitézség iránytűjével nagy őse csillagát követve.”⁶ A szimbolikus rajz értelmezése során helyénvaló a hivatkozás Zrinyinek báni beiktatása alkalmával mondott beszédére: „Bizony nagy bölcsességre és hadi erényekre kell annak támaszkodnia, ki oly hatalmas hajónak, vagy inkább oly híres birodalomnak kormányát a szerencse oly viharos forgásában igazgatni kívánja.” Ez a kijelentés és a kép mondanivalója valóban egybevág, és nem kétes, hogy a vitorlát dagasztó szél a szerencsének a szele. A libegő szalagon olvasható jelmondat igenis összefügg az ábrázolás egészével, de összefügg Zrinyi politikai hitvallásával is: a szerencse állhatatlan forgásával (fortuneae inconstantis) szemben szilárd kézzel kell vezetni a nemzet hajóját. Ezt a hitvallást nemcsak a *Szigeti veszedelem* IV. énekének elején olvasható költői sorok szemléltethetik.

Klaniczay érinti a szimbolikus értelmű címlaprajznak a XVI—XVII. századi emblémantikához való viszonyát is. Hivatkozik a Zrinyi könyvtárában megtalálható emblémagyűjteményekre. Bizonyság, hogy Zrinyi sok efféle könyvet forgatott, — Alciatié is. Nem tudom, felfigyelt-e már valaki arra, hogy Alciati emblémagyűjteményének bevezetésében⁸ — Francesco Sforza „symbolum”-ával kapcsolatban — Zrinyi másik közismert jelképével találkozhatunk: „Franciscus Sfortia cum Ducatum Mediolanensem obtineret, canis sibi symbolum pingi fingique curavit, una cum epigrammate: *Nemo quietum impune lacesset.*”

Nincsen olyan emblémagyűjtemény, amelyben a hajó, vagy a szirének szimbolikus értelmű ábrázolása néhány változatban ne szerepelne. Alciatinál is találunk egy dagadó vitorlával haladó hajót, de egészen más jelentéssel, mint Zrinyinél (p. 363: In facile a virtute desciscentes). Ott vannak azután a CXVI. emblémán a szirének is, de megint csak más értelemben. A több (487. skk.) lapra terjedő magyarázat igen tanulságos olvasmány: a rengeteg klasszikus szöveghely és értelmezés felsorakoztatása mutatja, hogy ennek a sajátos műfajnak a szakértői mennyi tudós velleitást és elmeélt igyekeztek belezsúfolni egy-egy embléma ábrázolásaiba és feliratába, vagy kísérő epigrammájába. Olvashatjuk a szirének nevének több etimológiáját is (489): „. . . a verbo *σειωω*, quod est iacto, turbo, decipio, vel *ἀπο τῆς σειωῆς* id est a catena seu vinculo, eo quod libidinis vinculum Sirenes fuerint.” Kifejti az illusztris szerző, hogy a *Siren* szót nem helyes y-nal írni: már csak ezért sem valószínű, hogy Zrinyi csak Alciati könyve alapján szerkesztette volna össze verseskötetének emblémáját, — bár máshol (ld. Id. I. 33 és II 12; Sz. V. XII 81) mindenütt Sirena-t, ill. Sirenes-t ír.

„Non me fugit varie a variis trahi hanc Sirenum fabulam” — jegyzi meg az Alciati-embléma kommentátora a szirének alakjának és szerepének sokféle értelmezésével kapcsolatban. (493.) Hivatkozik pl. Pausaniasra, aki szerint Sophoklész halálalok Dionysos az Attikát pusztító spartai vezérnek azt hagyta meg álmában, hogy „az új Seirénnek adja meg a halottaknak kijáró tiszteletet.” (Paus. I 21,1: *τὴν Σειωῆνα τὴν νέαν τιμᾶν*.) A vezér az álmot Sophoklész és költészetére magyarázta, mert „a költemények és beszédek csábító erejét még manapság is Seirénhez szokták hasonlítani.” (Uo.: *καὶ οἱ τὸ ὄναρ ἐς Σοφοκλέα καὶ τὴν Σοφοκλέους ποιήων ἐφαινετο ἔχειν, ἐλώδησι δὲ καὶ νῦν ἐτι ποιημάτων καὶ λόγων τὸ ἐπαγωγὸν Σειωῆνι εἰκάσειν*.) Említi Bakchylidést (Anth. Pal. IX 184: *λάλε Σειωῆν*), majd a rómaiak közül a grammatikus Valerius Catót, a *Latina Siren*-t. A Suidas—szótár „altiora sensu”

^{4a} Pl. *Hor.*, Carm. IV 15, 3—4: ne parva Tyrrhenum per aequor vela darem; *Prop.* III 9, 3—4. — Különben Dante is „tehetsége kis hajójának” említésével kezdi a Purgatóriumot (I 1—3).

⁵ Klaniczay 244., 81. jegyzetéhez — Ovidius XVII. századi ismeretéhez és a *Metamorphoses* mintakép-jellegéhez — itt csak annyit fűznék hozzá, hogy a *Szigeti Veszedelem* 15 énekre való tagolása is feltehetőleg a *Metamorphoses* beosztására vezethető vissza. A *Szigeti Veszedelem* XV. énekében (83. v.) olvasható bikaviadal-hasonlat sem okvetlenül csak Zrinyi nápolyi taitzokodásának emlékét őrzi (Klaniczay, 29.): az életszerű jelenet kiszínezésében része lehetett Ovidiusnak is (XII. 102—).

⁶ Id. m. 240. vö. Sz. V. XIV. 2.

⁷ Uo., ld. Széchy Károly, *Zrinyi Miklós*. I. Bp. 1896. 275. Az eredeti latin szöveg: Greg. Ráttkay, *Memoria regum et banorum* . . . Ed. altera, Vindobonae 1772, p. 228.: Magna certe sapientiae columna virtutumque bellicarum fulcris ille inñiti debet, qui tam vastae navis, vel potius tam inclyti Regni clavum in tam procellosis fortunae inconstantibus gubernare desiderat. (Ráttkay *Gergelyt* alkalmasint Széchy elírása folytán emlegeti Györgynek Klaniczay is.) — A veszélyeztetett állannak hánykolódó hajójával való összehasonlítása Alkaios ill. Horatius (c. I 14) óta közkeletű kép; az allegória kifejtését ld. Quint., VIII 6, 44; vö. Cic., *Pro Sest.* 20, 46; Cass. Dio LII 16; a humanista Tanaquillus Faber észrevételeit ld. Waldapfel Imre kis cikkében: *EPHk* 1933. 122.

⁸ *Emblemata cum commentariis*. . . Patavii 1621. p. LIX.

magyarázza a sziréneket: *αἱ τῆς ψυχῆς ἐναρμόνιαι καὶ μουσικαὶ δυνάμεις*. Kitér a tudós kommentátor Plátón *Allamának* X. könyvére, a „szférák zenéjére” is, „nam Siren dea canens Graeco intellectu valet.” (Uo.) Bő hivatkozásokkal fűszerezve adja elő azt a szintén ókori eredetű értelmezést, amely szerint a szirének tulajdonképpen a tengerparton leselkedő szépségek (formosae meretriculae) voltak, akik édes énekükkel magukhoz csalogatták és tönkre tették a vigyázatlan hajósokat. „Ezért mondják hajótörötteknek azokat, akik a szirénekhez betértek.” Voltak, akik sziklazátonyoknak, mások pedig ragadozó madaraknak értelmezték őket, „mi — folytatja a szerző, — szokásunk szerint morális magyarázatot próbálunk adni” (nos pro more ad mores trahemus), és először a hízelgők, majd az érzéki vágyak allegóriáját fedezi fel a szirének énekében, míg a csábításuknak ellenálló Odysseust a bölcs ember példaképének (sapientis imago) mutatja be; végül Horatius nyomán (Sat. II 3,14—) a rosszra csábító téltenség kerülését ajánlja: *vitanda est improba Siren desidia*.

Íme egy csokorra való a szirének alakjához fűződő elképzelések irodalmi jelentkezéseiből. Ezt a csokrot tetszés szerinti mennyiségű részletadattal gyarapíthatnók — az archaikus képzőművészeti ábrázolásoktól a modern nyelvek szóhasználatáig. Míg Marót Károly a Seirén-problémát a „hellénizmus korával lényegileg és elvszerűen lezártak” tekinti (475. l.), és bejelenti, hogy a szirének európai továbbélésének kérdését nem önjaitja érinteni, fejtegetései során — olvasóinak tanulságára — mégis bőven merít a későbbi irodalmi fejlemények anyagából. Ezzel egyúttal azt is szemlélteti, hogy a „későbbi fejlemények” akárhánszor is „eredeti” jelenség bizonyos vonatkozásait is megvilágíthatják, másrésztől az antik (és középkori) háttér ismerete nélkül még az „Adriai tenger Syrenájának” kérdése is tisztázatlan maradna.

Láttuk, hogy Zrinyi kötetének *nincsen címe*. A szerző szándékára és — talán — a kötet mondanivalójára vonatkozólag csupán a címpl szimbolikus ábrázolásából olvashatunk ki egyet s mást. A rajzon ábrázolt vitéz nyilván Zrinyi akar lenni, az a Zrinyi, akit a szerzői név előtt álló értelmező az „Adriai tenger Syrenájaként” hirdet. Költő, mint szirén, — egyáltalán nem elképzelhetetlen megjelölés. Eddig is számontartottuk,⁹ hogy Tasso „la gloriosa alma Sirena”-nak mondotta Vergiliust, és hogy Zrinyi közvetlen példái közül Giambattista Marino a „Tirren-tenger szirénjének” nevezte önmagát. Az antikok közül a fentebb már említettek (Sophoklész és Bakchidész) kívül így aposztrofálták Homéroszt (Anth. Pal. XIV 102; Cert. Hom. V p. 227, 37 Allen), Aristotelést (Iulian. imp. in Heracl. 237 B), Menandrost (IG XIV 1183: *Σειρήνα θεάτρον*), Aristónt, a másként „kopasznak” nevezett chiosi sztoikust (Diog. L. VII 2,1); de ide tartozik Isokratés sírjának szirénábrázolása is, amennyiben Philostratos (V. Isocr. I 17,1) így értelmezte.

De ez csak egy a számtalan — nem egyszer ellentétes — értelmezési lehetőség közül. Már az allegóriakra vadászó ókori Homéros-magyarázóknál általános pl. a sziréneknek az érzéki élvezetekkel (Schol. ad II. X 549: *ἡδοναί*) való azonosítása. Akik a mítosz okát, eredetét kutatták, szintén sokféle aitiologikus magyarázattal állhattak elő: felfoghatták pl. a sziréneket a veszedelmes tengeri zátonyok allegóriájaként; euhémerosi racionalizmussal — mint fentebb Alciatinál is láttuk — rosszra csábító és romlásba döntő hetairáknak; nem kellett hozzá különösebb szellemesség, és máris megszülethetett a rosszmagú metaforikus értelmezés is: a tehetségtelen versenytárs kántálása ugyanolyan „gyilkos hatású”, mint a szirének éneke (Schol. ad Theoc. V 78; ezt mondták egymásra az attikai szónoklat nagyságai is, ld. Aischin. III 228).¹⁰ Lapozzuk fel akármelyik kézikönyvet, megláthatjuk, hogy a mítikus szirénekre mi mindent rá lehetett fogni — a szerelmi csábtól a scirocó megszemélyesítéséig. .¹¹

A szirének „továbbélésének” fejezetei közül az egyházasok és a középkori keresztény írók állásfoglalása külön tanulmány tárgya lehetne.¹² A Vulgata (mint már előzőleg a Septuaginta) *Sirenes*-szel fordítja Ézsaiás 13: 22. versének sakáljait (Károlinál is: „sakálók”); Ambrosius és Hieronymus számtalan helyen hivatkozik a szirének énekére (*Sirenum cantus*), mint az ördögi csábítás eszköze; az *Odysssea* kalandja épületes leckévé, az agyafűrt Odysseus alakja az istenfélő és bölcs ember példaképévé magasztosul.¹³ Az autuni Honorius a kapzsiság, önteltség és tobzódás szimbólumát fedezi fel a szirénekben.¹⁴ Dante *Purgatóriumában* a korcs,

⁹ Ld. a Marót Károly tanulmányában feltüntetett irodalmat.

¹⁰ Még néhány tanulságos antik hely: Eur. Andr. 936— (az asszonyi bujtotagásról); Philodémós (Rhet. II 145. ed. Sudhaus) a filozófiát mondotta *παλαιή Σείρη*-nek; Plutarchos a Marius-életrajzban (44, 6) *ἡ τῶν λόγων σειρῆ καὶ χάρις*-ről beszél.

¹¹ G. Weicker, Roscher ML, „Seirenen”; F. Zwicker, RE, „Sirenen”; H.-I. Marrou a Cabrol—Leclercq-féle *Dictionnaire d'archéologie chrét. et de liturgie* XV. kötetében, s. v. Sirene; A. P. Frutaz az *Enciclopedia Cattolica*-ban, s. v. Sirene, stb. A régebbi irodalomból nem hanyagolható el: F. Piper, *Mythologie der christl. Kunst von der ältesten Zeit bis ins 16. Jahrh.* I. Weimar, 1847. 377. skk., és van néhány érdekes megjegyzés Láng Margit „Sirenes”-cikksében (a Pecz-féle *Ókori Lexikonban*) is.

¹² Ld. Zwicker cikkének *Nachleben*-fejezetét (305. skk.), A. P. Frutaz, i. h. 728. l. Rengeteg anyag van felhasználva H. Rahner *Griechische Mythen in christl. cher Deutung* c. tanulmánykötetében (Zürich, 1945) *Odyssens am Mastbaum* c. részében, 414. skk. és az ott felhasznált irodalomban, főleg F. Sbordone *Physiologus*-kiadásának (Firenze, 1936) bevezetésében.

¹³ Pl. Maximus Taurinensis 49. homíliájában: Migne, PL 57., 339. sqq.

¹⁴ PL 172., 855. sqq.

de mégis bűvös hatású szirén a magukban véve rút, de az emberek szemében kívánatos földi javak mélyértelmű jelképe (XIX 19—):

„Io son — cantava, — io son dolce serena,
che i marinari in mezzo mar dismago,
tanto son di piacere a sentir piena!
Io volsi Ulisse del suo cammin vago
al canto mio; e qual meco s'ausa,
rado sen parte; si tutto l'appago!”

Ez eltérést jelent a kanonizálódott homérosi előadástól, hiszen a kalandvagyó Odysseus meghallgatta ugyan a csábító éneket, de nem tántorodott el. Sokkal általánosabb az eredeti hagyomány moralizáló, allegórikus hasznosítása: pl. Iustinus Martyr szerint (Cohort. ad gentiles, 34—) a szirének a csábításokat, a világi bölcssek okoskodásait jelképezik, akikkel szemben viasszal kell betömnünk a fülünket, különben józan eszünktől megfosztva elesünk az üdvözüléstől. (NB: már Epikuros szirén-hangoknak minősítette a „kert”-jébe beszűrődő idegen — „eretnek” — tanításokat.¹⁵) Hippiolytos is arra szólította fel híveit, hogy ne hagyják magukat elcsábítani az eretnek tanoktól, mint a szirének énekétől. (Phil. VII 13.) Augustinus a szónoki művészetben (a „De beata vita” elején, PL 32, 959—), Paulinus Nolanus a költészetben látott a szirének csabításához hasonlítható veszedelmet. (Epist. XVI 7.)^{16a} De még ezeknél is érdekesebbek az ellentétes magyarázatra alkalmat adó helyek. Pl. Clemens Alexandrinus (Protrept. 12) a szirénekben a megszokásból adódó nehézségek szimboliumát látja és céloz a „rossz” szigetére, ahonnan csábító ének hangzik; viszont a Strómata egyik helyén (II 2) azt fejt ki, hogy a szentírásban olvasható isteni ige úgy vonzza a hívőt, mint a szirének éneke. A gazai Prokopios (Genesis-kommentárjában: PG 87,509—) az egyházi szónokokat hasonlítja szirénekhez, mint akik ékes szóval hirdetik a keresztény vallás tanításait. De a kereszténység ellenfelei (pl. az epikureista Kelsos) elítélő értelemben is hasonlíthattak az új vallás híveit „táncoló és hamisan beszélő” szirénekhez.¹⁶

Külön lapra tartozik az árbocfához kötözött és a szirének csabításának így ellenálló Odysseus alakjának allegórikus értelmezése. H.—I. Marrou¹⁷ a szóban forgó jelenet késő-órkori szarkofág-ábrázolásaival kapcsolatban rámutat a magyarázatot kereső régészeknek a a szimbolika gazdagságából eredő zavarára: a pogány, majd keresztény ókor irodalmi és filozófiai hagyományában — „legalább is Antisthenéstől kezdve” — annyi minden rakódott Odysseus és a szirének alakjára. „Richesse, et aussi ambiguë”: összegezi észrevételeit, és utal arra, hogy a sziréneket korántsem magyarázták mindig és szükségszerűen rosszra. Cumont, Boyancé és Courcelle nyomán messzevezető összefüggéseket tár fel a temetkezési szimbolika (a lélek sorsával kapcsolatos új-pythagoreus, ill. keresztény elképzelések) köréből, majd a szarkofág-reliefek szirénjeinek bizonyos sajátosságaiból (egyikük — vagy mindhármuk — a megszokott hangszerek helyett iratkeresőt tart a kezében; nem egyszer a szónok- és filozófus-ábrázolásokra jellemző gesztusban és öltözetben fordulnak Odysseus felé) arra következtet, hogy a lélek zavartalan „hazatérését” akadályozó veszedelmes tanok jelképes ábrázolásai lehetnek. A monda egyik változata szerint a Múzsák azzal szegényítették meg a velük versenyezni merészlő szirénket, hogy kitépték tollaikat; a szarkofág-reliefeken — pl. az ún. Turanius-szarkofágon¹⁸ — mégis ők viselik homlokukra tűzve a Múzsák győzelmi jelvényét, a kitépott tollakat. Egy Plutarchos-hely (Quaest. conv. VII 5) alapján Marrou arra gondol, hogy ez a feltűnő részletvonás a szirénket, mint hamis Múzsákat, a *κακομουσία* képviselőit volna hivatott ábrázolni.¹⁹

Ennek a *κακομουσία*-nak a jelentőségére még visszatérünk; az árbocfához kötözött Odysseus szimbolikus értelmezésével kapcsolatban itt csak annyit, hogy a közismert ábrázolás azért is elgondolkodtathatta a keresztény szemlélőket, mivel a keresztfára feszített Krisztust juttatta eszükbe.²⁰ Az egyházi írók a késő-ókortól kezdődőleg szinte az egész középkoron keresztül Krisztusra vonatkoztatták a „sokat szenvedett” görög hőst, árbocát a keresztre, hajóját az egyházra. Odysseus és a szirének mítoszának ez az értelmezése közvetlenül kapcsolódik az *Odysseia* XII. énekének 160—162. soraihoz:

¹⁵ Epist. ad Pythocl., frg. 163—4.

^{16a} Vergilius és Cicero, mint a clairvoux-i Nicolaus romlására törő szirének: vö. J. Adhémar, *Influences anti, ues dans l'art du Moyen Age français*. London 1939, 28.

¹⁶ Orig., *Contra Cels.* V 64.: PG 11. 1283.

¹⁷ Marrou, I. h. 1496. 1.

¹⁸ Ld. J. Wilpert keresztény szarkofág-corpusában, P. Courcelle tanulmányának (*Rev. Ét. Anc.* 1944.) I. táblamellékletén, vagy az *Encyclopaedia Catholica* XI. 725—6. lapján.

¹⁹ Marrou, I. h. 1497. 1.

²⁰ Vö. Weicker, I. h. 617. 1.; Rahner, 468. skk.; mindezeket a helyeket és értelmezési lehetőségeket a XVI—XVII. században is számontartották, ld. pl. Iustus Lipsius *De cruce* c. könyveszkéjének (2. ed., Romae, 1595) utalásait, 28. skk.

... ἄλλὰ με δεσμῶν
 ὄησατ' ἐν ἀργαλέῳ, ὄφρ' ἐμπεδον αὐτόθι μίμνω
 ὄρθον ἐν ἰστοπέδῃ, ἐκ δ' αὐτοῦ πείρατ' ἀνήφθω.

Az ősi görög mítosz mélyértelműségét mutatja az, hogy késői továbbmagyarázói — az alexandriai Homéros-magyarázók utódai — a termékeny és mindenre feljogosító *ὑπόνοια* (sejtés, vélemény; jelképes értelmezés) révén ilyen változatos gondolati tartalmat fedezhettek fel a vallási felfogásukhoz igazított Odysseus-kalandban, — a korai egyházatyáktól Zwingliig! De az árbocfának és a vitorlarúdnak keresztfára való magyarázásához még csak holmi kifinomult *ὑπόνοια* sem kellett; a látvány önkéntelenül is mindenkit a keresztre emlékeztetett. (Pl. Festus, De verb. sign. p. 310,2 ed. Müller: *vela lintea in crucem expensa*, vö. Artemidóros, Onirokr. II 5.) Egészen természetes, hogy az első keresztény apologeták minden magyarázkodás nélkül használják a képet: *signum sane crucis naturaliter visimus in navi, cum velis tumentibus vehitur*, — olvassuk Minucius Felix *Octavius*-ában (29, vö. Tert., Adv. Marc. III 18, Ad nat. I 12). Justinus Martyr is szimbólumot lát az árbocfában, a tenger viharain győzedelmeskedő erő szimbólumát. (Apol. I 55,3.)

A középkori szirén-elképzelésre, ill. Odysseusnak és hajójának szimbólikus értelemben való felfogására egyetlen passzust idézünk. Marbod rennes-i püspök (1035—1123) *Liber decem capitulorum*-ából a 3. (De meretrice) végét (PL 171, 1699):

Haec (sc. femina) est et Siren, quae stultos dulcia cantans
 allicit, allectos trahit attactosque profundum
 mergit in interitum, quem declinavit Ulysses...

(A kárhozatba taszító női csábítás ellen egyetlen orvosság van: a menekülés. Majd a mítosz klerikális átértelmezése következik.)

Quisquis in Ecclesiae mundi secat aequora navi,
 ut queat optatum patriae contingere portum,
 dulcisonos cantus et blanda pericula vitans,
 dogmate legitimo conclusas munit aures,
 astrictus ligno divini fune timoris.
 Lignum nostra salus crux est, velut in rate malus,
 nec caret antennis, quae sunt duo brachia ligni.

Ami most a szirének ábrázolását illeti, a köztudatban élő haltestű női lény képe az ókorban korántsem volt általános, sőt: a halfarokban végződő, uszonyos ábrázolásra alig van példa.²¹ A Tritónokra és Néreisekre emlékeztető alak csak a VI—VII-századi *De monstribus et belluis* névtelen szerzőjénél (I 8), majd Alanus ab Insulis-nál (De planctu nat. 285: PL 210, 437) kanonizálódik.²² Az áttekinthetetlenül gazdag képzőművészeti anyag ismertetése még vázlatosan sem lehet feladatunk, bármennyire csábító volna is akár csak a magyarországi haltestű szirénábrázolások nyomán követése és értelmezése a pécsi vagy az esztergomi töredékektől — a Zrínyi-kötet címlapjáig. Az a többértelműség, amelyre Marrou (i. h.) nyomtatékosan utalt, már a múlt századi Pipernek is feltűnt: idézett művének 386. lapján kifejti, hogy a középkori szirénábrázolások a világi gyönyöröket, de a világi gyönyörökről való lemondást is egyaránt jelenthetik. Párhuzamként jegyzi meg Piper (ugyanítt), hogy az oroszán, mint szimbólum, a középkori művészetben Krisztust, de ellenfelét, az ördögöt is jelképezheti.

F. Zwicker²³ a szirének „Nachleben”-jének ismertetése során megállapítja, hogy archaikus és klasszikus kori jelentésükben — mint „lélekmadarak” — eltűnnek ugyan, de Homéros felfogásában, mint gyönyörűen éneklő, érzéki vágyat keltő vizeslők (buhlerische Meeremädchen és átvitt értelemben az asszonyi csábítás, vagy a tiszta csengésével lenyűgöző énekgang szimbólumai mind a mai napig tovább élnek. Érdekes, hogy pl. a nagy francia Larousse csak a félig haltestű sziréneket tartja nyilván. Tanulságosak azok a román nyelvi példák, amelyeket Zwicker cikkében említ. A provençalban pl. *syrena* a. m. „peysos maris que han forma de femma”; haltestű nőkként szerepelnek Brunetto Latini *Livres dou tresor*-jában (p. 189) is: „Sereine, se dient li autor, sont trois qui avoient semblance de feme dou chief jusques as cuisses; mais de celui leu en aval (csipőtől lefelé) avoient semblance de poisson... , qui por lor très dous chant faisoient perir les nonsachanz (a tudatlanokat, járatlanokat), qui par la mer aloient.”

²¹ Weicker, i. h. 627. l.

²² Vö. Piper, i. m. I. 382. l.; M. Haupt, Opusc. II. 224. — Index lectionum Berl. 1863.; J. C. Lawson, *Modern Greek Folklore and ancient Greek Religion*. Cambridge 1910. 187. skk.; D. Jalabert, *De l'art oriental a l'art roman. Recherches sur la flore et faune romanes*. I.: *Les Sirènes*. Bull. Monumental 95 (1936) 433. skk.

²³ I. h. 305. l.

A nagy tekintélyű „Trésor”-nak akár ebből az egy helyéből is láthatjuk, hogy a szirén-elképzelés ősi vonásai közül a középkoron át a démoni jelleg uralkodott.²⁴ Piper szerint²⁵ az antikvitással való foglalkozás nyomán elevenedett fel másik jelentés, amelyet Sophoklészszel és a varázshatású költői szó többi mesterével kapcsolatban figyelhetünk meg. Ennek képzőművészeti illusztrációjaként a mantovai Sperandio medaillonját említi, melyet al ferrarai Ludovico Carbone (Guarino-tanítvány; megh. 1482-ben) tiszteletére készített: egy szirén jobbával is, baljával is felemelve tartja kétfelé ágazó halfarkát (mint a modernai dóm déli falán látható „donna pesce” a XIII. századból: ld. az *Enciclopedia Cattolica* XI. kötetének XLVI. tábláján); körülötte a felírás: MVSIS GRATIISQVE VOLENTIBVS, — azaz Carbone olyan „szirén”, akinek szónoki és írói tehetsége nem a Múzsák (és Gratiák) akarata ellenére (vö. Hor., A.P. 385: *tu nihil invita dices faciesve Minerva*), hanem velük egyetértésben, harmóniában nyilatkozott meg, aki tehát nem a *κακομουσία* megtestesítője, hanem „szirénhangú”, de valóban *Μουσικός ἀνήρ*.

Lassan bezárul a kör, visszakanyarodhatunk a *Szigeti veszedelem* költőjéhez, az „Adriai tengernek Syrenájához”. Láttuk a XVII. századi ábrázolás antik és középkori hátterét; hálásan fogadtuk Marót Károly utalását arra, hogy a „szirén” szót „bűvösszavú költő” értelmében nálunk is használták. Ha Rimay János (ÖM Bp. 1955,45) „vagy Syrennek vagy Circének, vagy magyar Amphionnak” mondhatta Balassit, — miért ne mondhatta volna Zrínyi is magát? Ezt egyáltalán nem rontja le az a tény, hogy a fentebb már jelzett három másik hely, ahol Zrínyi a sziréneket említi, nem a költőre vonatkozik. Az első *Idilium* 33. versszakában szépen éneklő „Tengeri Sirenes”-ről (ejtsd: Szirénes; egyszerűen!) olvasunk, akinek „ű szép gyöngye verse oly igen keserves, hogy még Pluto előtt is volna az kedves.” (A költő Orpheusra céloz, de távoli — és nem pontos — párhuzamként talán Platón Kratylos-ára is hivatkozhatunk: 403 D.) A második idillben (12. v.) a költő így szólítja meg a szavára nem hajló Violát:

*Kegyetlen Sirena, nézheted sírásom,
Nem könyörölsz, nem szénsz, látván kárvallásom.*

Végül a harmadik hely az eposz XII. énekéből való, ahol (81. v.) Kumilla ezeket mondja:

Illyen-é én Uram, mint egy kis czinege,
Mellyet oly könnyen sip chalogathat lépre?
Hidgyed, hidgyed, Uram, *Sirena éneke*,
Az mit Ferhat tenéked mostan beszéle.

Továbbmenve, ill. Zrínyi „sziréniségére” visszatérve: hogy lehet *jerfiköltőt nőnemű* mitológiai alakként megszólítani, vagy ilyenrel azonosítani? Láttuk, hogy ez nem akadály: Valerius Cato lehet *Latina Siren*, Sophoklés lehet *ἡ Σειρήν ἢ νεά*, stb., még pedig nemcsak azért, mivel „főleg a teratológikus szirének. . . eleve sem bírhattak túlságosan fix nemmel”²⁶, hanem azért is, mivel pl. Caligula — fordítva — nyugodtan emlegethette szépányját, Liviát, *Ulixes stotulus*-nak. (Suet., Cal. 23,2.) Különösebb jelentőség nélkül való, legfeljebb érdekes az, hogy a szirének egy középalnémet szövegben biztosan hímnemben szerepelnek: „Se (sc. die Unkeuschheit) voret (führ)t in dem banner *eynen sirenen*, dat is ein merwunder.”²⁷

A mindezek után nem kétes azonosításnak („Adriai tengernek Syrenaiá” = Zrínyi Miklós) most már csak egy szépséghibája volna, még pedig az, hogy az ábrázolás „címszereplője” bent ül a hajóban és ügyet sem vet a hajója előtt incselkedő halfarkú szépségekre, akik közül az egyik — *more Sirenum* — csábosan fésülködik és magasra tartott tükrében nézegeti magát, míg a másik jobbával a hajóba kapaszkodik, balkezében pedig kagyló-csészét tart és bájittallal kínálná a mereven előre tekintő höst.²⁸ Az ábrázolás Horatius egyik sorának (Epist. I 2,23: *Sirenum voces et Circae pocula nosti*) illusztrálása is lehetne. Olyan csekélység, hogy Horatiusnál *Kirké* varázskelyhéről van szó, nem zavarhat egy vérbeli barokk emblemaszerkesztőt: a nyilvánvalóan *viharosnak* szánt tenger is, amelyen a vitorlás *hánykolódik*,

²⁴ Ez a jelentés a reformáció és ellenreformáció vallásos irodalmában továbbra is megmarad. Pl. Bornemisza Péter (*Post.* IV. 690. l.) az ördög természetét különféle „barnok” (oroszlán, sárkány, aspis, basiliscus, behemót, leviathan, róka, vérszopó, kígyó, skorpió, strucc, bagoly) leírásával érzékelteti, de az épületes gyűjteményből a *Syrena* sem marad ki: „mert édesget szavával (ti. az ördög) és Angyal képebe is elváltoztattya magát. Homerus írja, hogy az Syrenac az tenger[i] köv sziklac közt szép asszonyoc képébe czuda édesen énekeltec, de valacic oda mentec, mind elveztec. Ezecc ördögöc voltac: Ulysses eszenen általmazta magát és társait.”

²⁵ I. m. 392. l.

²⁶ Marót K., i. h. 477. l.

²⁷ A Schiller—Lübben-féle *Mitteiniederdeutsches Wörterbuch* (Bremen 1878) adatát idézi Zwicker, 306. l.

²⁸ A halfarkú szirének attribútumaira vonatkozólag ld. Piper, I. m. 391. l.; Láng M., i. h. 798. l.; Grand Larousse. s. v. „Sirène”, 765. l. — A fésű és a tükrök a XIII-XIV. században a leggyakoribb, vö. Adhémar, i. m. 288.

a képen majdnem teljesen síma, és felülete csak az előtérben fodrozódik — *akanthuszevelekké*.²⁹
Nem zavarhatta sem a mestert, sem a megrendelőt, de nem zavarhatja a mai szemlélőt sem az, hogy az ábrázolás — rideg logikával nézve — a páncélos vitézt nem szírének, hanem a sziréni csábítás tárgyának, a szirének ellentétének mutatja. A háttér és a gondolati egész ismeretében ezt a szörszállhasogatást nyugodtan fölöslegesnek minősíthetjük: az elől lubickoló szirének — az ábrázolás intencióját tekintve — csak még nyomatékosabban hangsúlyozzák a hajóban rendületlen nyugalommal ülő és semmiféle csábításra nem hallgató Odysseus—Zrínyi szirén-mivoltát.

Amint látjuk, Marrou (i. h.) teljes joggal hivatkozhatott a szirén-téma gazdagságára (richesse), amely bizonyos többértelműségnek (ambiguité) is forrása. Az Alciati-album tudós bevezetésének írója is hiába próbálta pontos definíciókba szorítani az emblemat és a rokon „műfajok”, ill. fogalmak (symbolum, aenigma, sententia, adagium) jelentését (p. LXIII): Zrínyi ábrázolásában is annyi szimbólum stb. — és nem utolsó sorban: *aenigma* — keveredik, hogy e próbálkozás szerzőjének sem veheti senki szemére a *belemagyarázás* szándékát. Egészen bizonyos, hogy még sokkal több is rejtőzik benne.³⁰

*

A téma kapcsán Szilágyi János György (akkor debreceni muzeológus) hívta fel figyelmemet a Déri Múzeumnak egy érdekes pásztorfaragására, ill. Béres Andrásnak „A Déri Múzeum Debrecen-környéki díszes pásztorbotjairól” szóló cikkére.³¹ Ő bocsátotta rendelkezésre a mellékelt fényképet is. A tollas kucsmával ábrázolt, baljában virágot(?) tartó személy kilétéről felirat világosítja fel az érdeklődőt: *Grof Zerényi Miklos híres vit(éz)-t* látjuk magunk előtt. Szakértő számára talán a faragott díszítések is mondanak valamit; minket a „híres vitéz” ábrázolása alatt szereplő szirén ragad meg. Ne zavarjon bennünket az ábrázolás egyik-másik részlete (pl. a szirén nyakán díszelgő csokor vagy kereszt, vagy a magyaros virágmotívumban végződő halfarok), inkább azon gondolkozzunk, hogy kerülhetett az „*Adriai tengernek syrenaia*” a hortobágyi csikósok közé?

A publikáló szerint a bot a század elején készült, a készítő személye ismeretlen. Litterátus farigcsáló-emberre gondolhatnánk talán; ennek azonban ellenmond a „Zerényi” névalak, valamint a fordítva faragott N-betű és a rövid o-val írott „Miklós”. Az megint csak nem valószínű, hogy egy 1651. évi Zrínyi-kiadás forgott volna a hortobágyi pásztorok kezén, és annak szirénábrázolása szolgált volna mintául a faragónak. Ugyanigy nem gondolhatunk a Széchy-féle Zrínyi-monográfiára, Badics—Beóthy „Képes irodalomtörténetére”, de még csak a Kisfaludy Társaság 1914.-i (Négyesi-féle) Zrínyi-kiadására sem. Egyetlen megoldásként marad az, hogy valamelyik múlt századi Zrínyi-ponyva szerzője vagy kiadója elevenítette fel a XVII. századi szirénábrázolásos Zrínyi-képet, és a mesterkedő pásztor ebből a forrásból merített ihletet. A „Szigeti veszedelem” ponyvafeldolgozásaiból ismerünk néhányat (Böngérfi János: Három nagy magyar; Gaál Mózes: Zr. M.; Rudnyánszky Gyula: Zr. M.; Tatár Péter: Szigethvár ostroma, stb.); ezekből is elképzelhetjük, hogy a „híres vitéz” (ill. dédapja) vitézkedése és a szigetvári ostrom akárhány mesés színeződött részlete (pl. Rudnyánszky-nál: „A kitömött szultán”) csakugyan széleskörű érdeklődésre tarthatott számot. Illusztrációk is akadnak ezekben a kiadványokban, — csak a feltételezett szirénre nem bukkanunk eddig. Egyszer talán előkerül az is, mint most a „híres vitéz” és kisérétében a magyaros motívumokkal ellátott — nem adriai, hanem hortobágyi — szirén.

*

A hortobágyi szirén közvetlen mintája a fenti kiegészítés papírravetése óta sem került elő, a jószerecsé — *sors bona, nihil aliud* — viszont kezünkbe adta az adriai tenger syrenájáét, és ez még egy kiegészítést tesz szükségessé. Tanulmányunk nyilván kerekébb lenne, ha most újra írónk az egészét. De azt hisszük, hogy egy gondolat megformálódásának és

²⁹ Ebben az összefüggésben említsük meg az eddigiekben értelmezni próbált metszet készítőjének a nevét. Az ábrázolás jobb alsó sarkában világosan olvasható: *Gi. Subarich [fecit]*. (IS-ligaturával.) A név viselőjéről — sajnos, — semmi közelebbit nem sikerült megállapítanom. — Pataky Dénes (A magyar rézmetszés története. Bp. 1951, 230. l.) annyit ír róla, hogy nagyszombati rajzoló és rézmetsző volt 1646-51 között; műveiből a Zrínyi-kötet címlapábrázolásán kívül mindössze Nádasdy Ferenc *ex libris*-jeje ismeretes.

³⁰ Jegyzetben talán megkockáztatható az a sejtés, hogy pl. a költői és politikai programot is jelölő címképábrázolás árbocfájához, amely győztesen állja a szelek ostromát, az emblemaszerkesztő tudatában a fentebb vázolt kereszt-szimbólika is kapcsolódhatott. Zrínyi bevalottan és kifejezetten őse csillagát követi útján, akinek mártíromságát a feszültekről háromszor lehajló Krisztus adta tudtára (II. 64., 83.); fia majd feltámasztja és „felszerkenti ténnyel” a tündöklő Zrínyi-nevet; végül pedig gondoljunk a *Feszülethez* írott költemény kötetbeli elhelyezésének szerkeszti fontosságára is. (Vö. Klaniczay, 243. sk.)

³¹ Azóta megjelent (A Déri Múzeum 1957. évi évkönyvében, 83. skk. 1.); a bot leírása a 99-101. lapon.

Flammis spiritibus furis & operari eos mare; tuberculi sunt quasi puerorum
in actis uulneribus. Eccl. 10.

Terrent impatiunt & ceteram & gaudent ad fontem organis: dicitur in
bonis deis fides & in periculo ad inferna descendunt. Job 10.

Accidit carnisque virtute, propterque ad magisterium reprobationem
hoc non ad salutem, sed ad perditionem in locum uenerunt, dicitur in
scripturis prophetis, bene Constantinus.

1664. Anno 1664. Anno 1664. Anno 1664. Anno 1664.

Com. J. Martin. Anno 1664.

egy téma váratlan leletek közbejöttével történő alakulásának bemutatása szempontjából tanulságosabb, ha az előzményeket jó felesztendő elteltével is érintetlenül hagyva, — és ezzel a rendszertelenség vádját is vállalva, — megint csak pótlólag ismertetjük friss trouvaillé-unkat.

A csatolt fénykép önmagáért beszél. Paul Zehentner jezsuita hosszadalmas című (*Promontorium malae spei : impiis periculose navigantibus propositum, sive signum et nota reprobationis : Procrastinatio poenitentiae, scripta cautela hominum, emendationem vitae cunctantium spe aliquando respiscendi, auctore R. P. Paulo Zehentner Soc. Iesu. Theologo*), Grácban, 1643-ban megjelent istenes jótanácsairól, ill. a könyv címlap-ábrázolásáról van szó. Maga a „rossz reménység foka” (a bal alsó sarokban), továbbá a szokványos ikonográfiai rekvizitumokkal — szárnyakkal, homokórával, kaszával — ábrázolt Idő (a bal felső sarokban : *Jugit irreparabile Tempus*, Verg., Georg. III 284), valamint a jobb felső sarokban látható, ugyancsak szárnyas Kairos, a csak előlről üstökön ragadható — hátulról kopasz — Alkalom (*post est occasio calva*) szervesen hozzátartozik ugyan a jezsuita prédikátor mondanivalójának érzékeltetéséhez, de minket a tulajdonképpeni ábrázolás kap meg. Dagadó vitorlákkal repül a cifra hajó. A vihar magasra dobja az elejét, míg a hátsó része szinte elmerül a habok között. Kőröskörül minden a közeli, biztos pusztulásra mutat : a középső árbocrud tetején újjongó Halál, a hajó orra előtt tátongó és vizet lövellő tengeri szörny, nem különben a képmező fölött és alatt olvasható két bibliai idézet : *Flavit spiritus tuus, et operuit eos mare; submersi sunt quasi plumbum in aquis vehementibus. Ex. 15.* — és : *Tenent tympanum et citharam, et gaudent ad sonitum organi; ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt. Job 21.* A felső idézet Mózes dicsérfő énekéből való (II. Móz. 15, 10) : „Lehel-tél lehellestetted, s tenger borítá be őket; elmerültek, mint az ólom a nagy vizekben”, az alsó pedig Jób hatodik védekezéséből („az istentelencnek néha mégis jól van dolguk az ítéletig”, 21,12—13) : „Dobot és hárfát ragadnak és örvendeznek a síp zengésének; jóllétben töltik el napjaikat, és egy pillanat alatt szállnak alá a sírba.” A két szélső árbocfa csúcán hollók károgják a „holnap”-ot, és csakugyan, a hajó fedélzetén szórakozó úri társaság minden jel szerint „holnapra” hagyná a bűnbánatot. Ezért díszelge a középső vitorla legszembevetőbb helyén a könyv ostorozó figyelmeztetésének tárgya : *Procrastinatio poenitentiae*. A süllyedő félben levő hajó utasai azonban semmiről sem vesznek tudomást : önfeledten muzsikálnak, szolgáltatják a kiséretet az első fedélzet párnáinak enyélgeséhez. A főárbc tövében a bekötött szemű Amor továbbra is lödözi nyilait; mögötte (a másolat sötétsége miatt nehezen kivehető) Bacchus magasra emeli poharát (?); a fedélzet jobb sarkán látható, jobbában pálcát, baljában valami meghatározhatatlan tárgyat tartó női alak pedig mintha táncot járna. (?)

Mindez még egyáltalán nem bizonyítja azt, hogy Zrínyi ennek a címlapnak az ismeretében bizta meg Subarichot verseskötete címlapábrázolásának rézbemetszésével. Most kezdjük azzal, amit eddig nem érintettünk. Kezdjük az eltérben, a tornyosuló hullámok közt is nyugodtan lubickoló két halfarkas női alakkal. Igaz, hogy a halfarok csak a baloldali szíren háta mögül bukkann elő, jobboldalt nem látszik, de annál inkább szemünkbe ötlük a tengeri szörnynek a képfelület egész jobbszélét betöltő hatalmas farkovégződése, amely mintegy a jobboldali szíren testének is a folytatása. A kép jobb alsó sarkában a hullámok ugyanúgy akanthuszlevelekké fodrozódnak, mint Subarich metszetének előterében, — de ez is mind csak mellékes részlet az asszociációra indító központi ábrázolás, a fő gondolat mellett. A fő gondolatot pedig abban foglalhatjuk össze, hogy

(a) sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
lopás, emberölés és örök tobzódás

közepette élő, a holnappal nem törődő, illetőleg mindent — még a legfontosabbat, a halaszthatatlant is — *holnapra* halasztó ország a biztos pusztulásba rohan; mindenki csak azzal van elfoglalva, „hogy tölthetné meg torkát”, hogy üríthetné fenéki az érzéki élvezetek kelyhét; rohan a hajó, de a kormányt senki sem tartja kézben; *veszélyes ez a hajózás*, és a hajót előbb-utóbb nem a jó-, hanem a *rossz reménység fokának* sziklájára veti ki a vihar. Nézzük a bal alsó sarkot : az itt ábrázolt nő megtántorodását először nem értjük, de ha jobban szemügyre vesszük, látjuk, hogy a hatalmas *horgony* — a révbejutás, a biztonság szimbóluma ! — kettétört : nincs mire támaszkodnunk, ha valaki erős kézzel kikötőbe nem vezeti az állam hajóját ! De akkor nem zeneszó mellett bujálkodó párocskák lesznek a hajó utasai, hanem páncélos vitéz ; Amor és Bacchus nem térítheti el szándékától, szilárd elhatározásától, nem csábíthatja a maga táborába a kormányost, és akkor eltűnnek a hollók, eltűnik a csúfondáros Halál az árbocrud tetejéről, csak a zászló fog diadalmasan lobogni, és

duzzadnak a vitorlák, de nem azért, hogy pusztulásba vigyék, hanem hogy biztos kikötőbe repítsék a hajót, és akármilyen nagy is a vihar, a hajó nem fog felborulni, hanem méltóság-teljesen úszik a tenger hullámain.

Mindez talán nagyon költőinek tetszik, de gondoljuk meg a további momentumokat: a vitorlára írott „címet”, illetőleg szerzőnevet; az alul-felül végigfuttatott bibliai idézetek helyett az árbocrúd szalagján olvasható vitézi jelmondatot; gondoljuk meg Zehentner könyve kiadásának helyét és idejét²², — és máris lehetetlen elzárkóznunk a csábító (hogy ne mondjuk: kényszerítő) feltevés elől, hogy a Grácban nevelkedett Zrínyi egy ottani (egyéb-ként közömbös) sajtótermék feltűnő címlapjának kézbevétele után, annak szimboliumait a maga eszméinek megfelelően átértelmezve adhatta ki az utasítást a nagyszombati rézmetszőnek. (A könyvért nem kellett okvetlenül Grácba utazni: fényképünk is egy szombathelyi példányról készült.) Az „eredeti” mestere, David Tscherning, sokfelé megfordult, 1641—44 között Grácban működött; Thieme — Becker lexikona szerint „képmásokat, szentképeket, címereket és téziseket (szimbolikus ábrázolásokat) metszett” (Allg. Künstlerlex. 33,461: stach Bildnisse, Heiligenbilder, Wappen und Thesen); szóbanforgó metszete technikailag tagadhatatlanul tökéletesebb (az egyik „Cras” hibás metszése ellenére is), mint a provinciális Subariché, mégis azt kell mondanunk, hogy barokkosan zsúfolt, minden elképzelhető rekvizitummal terhelt kompozíciója kevesebbet mond, mint az egyszerű, talánrútságosan is egyszerű Subarich-címlap. Erre azonban olyan magyarázat van, amelynek helyességét senki sem fogja vitatni: Zrínyi adta hozzá az instrukciókat, az ő elgondolása szerint készült, az ő monumentális keresetlenségét, az ő genialitását tükrözi.

CSATKAI ENDRE

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI EGY VIDÉKI ZENESZERZŐHÖZ

Testvérbátyám, Csatkai József (1893—1937) sokoldalú tehetségéből először zeneszerzői képessége bontakozott ki. Már középiskolás korában feltűnt páratlan dallamgazdagságával, ez volt talán a végzete is, mert bár egyetemi éveit 1911-től fogva az egyik fővárosi magán zeneiskolában tanult is összhangzattant és zeneszerzést, mégis minden alkalmat megragadott, hogy a belőle szinte áradó dallamforrásnak megfelelő medret juttathasson. Erre igen jó lehetőség nyílt abban az internátusban, amely szállást biztosított neki, amíg egyetemi éveit tartották. A Lónyay utca 18-as szám negyedik emeletét foglalta le a Főiskolai Diákokthoz nevezetű internátus, amely háznak pincéjében nyomták a *Nyugatot*. Tán ez is serkentően hatott, annyi bizonyos, hogy a két világháború közti irodalom több ismert alakja lakott bátyámmal egyidőben az említett internátusban, így Zágon István, Fóti János, Zsolt Béla, Lestyán Sándor, Andersen György. Szinte havonta rendezett a fiatalok estélyt a rokonok, ismerősök örömeire, többnyire a házi szerzők versei, színdarabjai szerepeltek és bátyám játszi könnyedséggel ontotta a kívánt muzsikát.

De nemcsak kikíváncszolt a produkció a szűkebb körből és már a Westend kávéház alagsorában tartották az estélyeket, hanem a házi szerzőkön is túlkíváncszolt a műsor. Bátyám neves írók költeményeit is óhajtotta megzenésíteni. Ez irányban az első lépést már 1913-ban megtette. Meg kell említenem, hogy édesapám, Csatkai Ignác orvos, hajdanában szintén kacérkodott a muzsával és Gárdonyi Géza barátjai közé számított. Számos levelet is váltottak, amelyeket apám lassan-lassan barátainak, ismerőseinek elajándékozgatott. Halála után a megmaradt darabok egy részét a *Pesti Hírlap*ban közöltem.¹ Egy levél azonban — bizonyos személyes vonatkozások miatt — a mai napig sem került közlésre. Mikor ugyanis Gárdonyi 50. születésnapja közeledett, a Csatkai család köszöntőt küldött neki Egerbe és ekkor József bátyám Gárdonyinak *Levél a tanyáról* című kis dalát² megzenésítette. A levél maga így szól:

Kedves és igen tisztelt Doktorom! Szíves levelének érkeztek nem voltam itthon: csak most köszönhetem meg azt a hármas szép rakétát, amelyet ama végzetes napom félszázados évfordulóján a megbecsülésemre megeresztett. Köszönöm az

²² A könyv írója, Paul Zehentner (1589—1648), Bécsben és Grácban működött, mint tanár és Eleonóra (II. Ferdinánd felesége) udvari prédikátora.

¹ 1926. január 8.

² A *Nefejejs* című kötetben jelent meg először 1894-ben.